

Кононенко Анатолій Олександрович

УДК 159.923.3:371.132

**ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ
ІНДИВІДУАЛЬНОГО ІМІДЖУ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА**

Спеціальність 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

NBONU

20/02/02

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса-2003

Рер
109594

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському національному університеті ім. І.І.Мечникова

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор
Білявський Ілля Григорович,
Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова, завідувач кафедри
загальної та соціальної психології

Офіційні опоненти:

академік АПН України,
доктор технічних наук, професор
Прісняков Володимир Федорович,
завідувач відділом ІГТМ НАН України,
Міністерство освіти і науки України
м. Дніпропетровськ

кандидат психологічних наук
Сергеева Алла Володимирівна,
Південно-Український державний
педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського
доцент кафедри загальної психології

Провідна установа: Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України

Захист дисертації відбудеться “ 1 ” березня 2003 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.07 в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова за адресою: 65026, м. Одеса, вул. Дворянська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова за адресою: 65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24

Автореферат розісланий «30» січня 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Коробіцина М. Б.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Бурхливі зміни, що мають місце у житті сучасного суспільства, з особливою гостротою ставлять проблему адаптації соціальної поведінки особистості з метою досягнення соціального успіху. Прагнення людини викликати в інших певне враження, щоб підвищити власну спроможність досягти поставленої соціальної мети, безумовно, є природним та універсальним. Слід вважати, що такий стан речей відбиває процес становлення неповторного особистісного начала в поведінці людини, оскільки ця унікальність є специфічною формою буття світу людини у світі соціуму.

Індивідуальний імідж сучасного педагога - одна з малодосліджуваних форм такого буття. Це явище цікаве для педагогічної психології насамперед у світлі нових вимог, що ставляться до педагога та вихованця в умовах побудови демократичного громадянського суспільства в незалежній Україні, де на першому плані стоять гуманістичні цінності цивілізації - цінність особистості, її вільного духовного та морального розвитку.

Необхідність у теоретичній моделі для опису формування та функціонування індивідуального іміджу викликана змінами в суспільному та економічному житті. Гостра зацікавленість проблемами іміджу в політиці, торгівлі, рекламному бізнесі, в організації мас-медіа, в мистецтві, педагогіці, в практичному управлінні - ось далеко не повний перелік очевидних доказів того, що актуальність іміджології з кожним роком зростає. У незалежній Україні формується інформаційний простір, де роль іміджу для досягнення особистістю професійного успіху стає все помітнішою, інколи - незамінною.

Проте слід зазначити, що така соціальна зацікавленість дуже неоднозначно впливає на стан іміджології. Зокрема, вона є однією з головних причин незвичайного становища з розробленістю основних проблем цієї науки, яку дослідники визначають як "суміжну метасистему дисциплін, що вивчають закони формування, зберігання, передавання та функціонування іміджів". В літературі з проблем іміджології явно відчувається диспропорція між традиційними рівнями гуманітарного знання: фундаментальними теоріями, теоріями середнього рівня та прикладними дослідженнями. Усе зазначене може бути віднесено також до проблеми формування індивідуального іміджу педагога. Ця тема, незважаючи на її безперечну актуальність, досі практично не досліджувалась вітчизняними психологами.

Ми звернулися до теоретико-методологічних ідей загальної та соціальної психології, перш за все до ідей, що пов'язані з теоріями соціального сприйняття, а також до деяких уявлень, що розроблені в межах символічного інтеракціонізму, онтопсихології та когитивної психології.

Ми використали ці ідеї під час інтерпретації проблем формування індивідуальних іміджів, щоб створити базову модель соціально-психологічної теорії іміджу, хоча сам термін “імідж” звичайно не використовується в класичних працях інтеракціоністського та когнітивістського напрямку. При цьому недостатня розробленість “теорій середнього рівня” дає можливість використовувати розглянуті в них ідеї лише як коментуючий або ілюструючий матеріал.

Таким чином, сказане зумовлює необхідність наукового аналізу даної проблеми та актуальність обраної нами теми дисертаційного дослідження: “Психологічні складові індивідуального іміджу сучасного педагога”.

Зв'язок дослідження з науковими програмами. Тема кандидатської дисертації затверджена Вченою радою ІМЕМ Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова від 2.06.99 р., протокол № 5. Тема дослідження затверджена рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології АПН України від 18.06.2002 р., протокол № 6.

Метою дослідження є визначення психологічного змісту індивідуального іміджу педагога, його структури і внутрішньої взаємозалежності окремих факторів.

Для досягнення вищезазначеної мети були поставлені такі задачі:

- розробка теоретичної моделі природи іміджу на основі уже відомих і оригінальних емпіричних досліджень, а також прикладних досліджень в області психодіагностики і психології міжособистісних відносин;
- проведення аналізу переваг і очікувань учнів і батьків щодо позитивного іміджу педагога на основі опитувань і анкетування;
- емпіричне вивчення закономірностей функціонування індивідуального іміджу педагога з урахуванням його особистісних психологічних особливостей і вимог до його професійної діяльності;
- розробка системи практичних рекомендацій для цілеспрямованого конструювання індивідуального іміджу педагога.

Об'єктом дослідження в даній роботі є соціально-психологічні аспекти особистості педагога в процесі професійної діяльності.

Предметом дослідження є взаємозв'язок між особистісними особливостями педагога і його індивідуальним іміджем у світлі сучасних професійних вимог до педагогічної діяльності.

Гіпотеза дослідження: тип і функціонування індивідуального іміджу обумовлені не тільки соціально-психологічними законами, але й особистісними психологічними особливостями індивіда.

Методологічною основою дослідження виступили ідеї символічного інтеракціонізму - теорія символічної інтеракції Г. Блумера, драматургічна теорія Е. Гоффмана, теорія поля К. Левіна; загальнопсихологічна концепція діяльності

(А. Н. Леонтьев), загальний принцип детермінізму (С. Л. Рубінштейн), системний підхід до вивчення структури, розвитку і функціонування психіки (Б. Г. Ананьев, Б. Ф. Ломов), концепція фальсифікування теоретичного знання К. Поппера. Використана в роботі методологія є спробою об'єднати неальтернативні ідеї інтеракціонізму, когнітивізму та феноменології.

Для рішення поставлених задач та перевірки гіпотези була розроблена програма дослідження, реалізація якої припускала використання комплексу наступних методів.

Теоретичні методи: аналіз літературно-історичних джерел, досліджень з психології особистості, психології сприйняття і соціальної психології, пов'язаної з темою дослідження, психолого-педагогічних досліджень, присвячених впливу особистості і поведінки вчителя на формування особистості учня, історико-генетичний метод при вивченні теоретичних основ проблеми, методи теоретичного моделювання і системного аналізу і синтезу.

Емпіричні методи: анкетування, бесіда, стандартизоване інтерв'ю, контент-аналіз, психодіагностичні методи дослідження особистості: шкала оцінки потреби в досягненні, методика ціннісних орієнтацій (М. Рокіч), шкала самооцінки (Ч. Спілберг, Ю. Ханін), особистісна шкала прояву тривоги (Дж.Тейлор), тест Кеттла (16 PF-опитувальник), методика виміру рівня суб'єктивного контролю (УСК), тест-опитувальник самоставлення (В. В. Столін, С. Р. Пантелеев), а також соціометричний аналіз і методи математичної статистики. Застосовується оригінальна методика виміру ефективності індивідуального іміджу.

Дослідження проводилося протягом 1998 - 2000 років. Респондентами були 312 педагогів 1-Іх класів загальноосвітніх шкіл м. Одеси, з них - 276 жінок, 36 чоловіків. Крім того, в анкетуванні брали участь 660 учнів і 779 батьків. Для оцінки ефективності конкретних педагогічних іміджів проводилися опитування учнів, батьків, членів педагогічних колективів.

Наукова новизна даного дослідження полягає в наступному:

- Застосовано іміджологічний підхід до педагогічної діяльності і до оцінки її ефективності з погляду стихійного чи свідомого формування конкретного іміджу педагога.
- Розглянуто механізм формування індивідуального іміджу педагога як стереотипізація тих чи інших моделей професійної поведінки, прийняття їх як символів успіху чи неуспіху педагогічної діяльності.
- На основі такого розуміння розроблені конкретні методики конструювання індивідуальних іміджів у педагогічній діяльності.
- Виділено вимірювані м верифіковані соціально-психологічні характеристики особистості, що впливають на ефективність іміджевої поведінки педагога.

- Розроблена методика виміру ефективності індивідуального іміджу, заснована на методах виміру узгодженості/неузгодженості групових оцінок і самооцінок.
- Розроблена схема конструювання індивідуального іміджу педагога, що дозволяє підвищити авторитет вчителя і посилити його вплив на вихованців у процесі професійної діяльності.

Практичне значення роботи складається в можливості розробити психологічно обґрунтовані методики конструювання індивідуальних іміджів педагога для оптимізації виховного процесу. Створений опис вимірюваних і верифікованих характеристик іміджів дозволяє розробити алгоритм конструювання індивідуального іміджу, найефективнішого у професійній діяльності педагога. Розуміння законів функціонування іміджу дозволяє скласти систему конкретних рекомендацій з конструювання індивідуального іміджу педагога, що допоможуть підвищити ефективність педагогічного впливу на учнів.

Особистий внесок автора. Дисертантом особисто виконано аналіз основних теоретичних підходів до розуміння іміджу педагога в сучасній психології. Визначено конкретний психологічний зміст поняття “індивідуальний імідж” у педагогічній діяльності. Обґрунтована необхідність вивчення індивідуального іміджу щодо індивідуально-психологічних особливостей педагога і використання методів поведінкової корекції з метою свідомого створення ефективного іміджу з професійної точки зору. Введено і розкрито поняття іміджевої поведінки, показана його специфічна відмінність від традиційного соціально-психологічного уявлення про рольову поведінку.

Апробація. Результати дослідження були подані і обговорені на III Міжнародній науково-практичній конференції “Культура здоров’я як предмет освіти”(Херсон, квітень 2002р.) і на IV Харківських Міжнародних читаннях “Психологія у сучасному вимірі: теорія та практика”(Харків, квітень 2002 р.). Основні ідеї роботи апробовані у доповідях на кафедрі загальної та соціальної психології Одеського національного університету ім. 1.1. Мечникова, а також у ході психолого-педагогічних досліджень, проведених у навчальних закладах м. Одеси.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені в шести публікаціях: п’яти статтях у фахових виданнях та тезах конференції.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, шести розділів, висновків та списку використаних джерел. Робота викладена на 198 сторінках друкованого тексту і містить 6 таблиць та 6 малюнків. Список використаних джерел складається із 205 найменувань, із них 13 на іноземній мові.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми дослідження, визначаються його об'єкт та предмет, встановлюється мета роботи, формулюються її гіпотеза та завдання, розкривається наукова новизна, теоретична і практична значущість дослідження, дається стисла характеристика використаних методів. Крім того, охарактеризовано практичну цінність, наведено дані про апробацію роботи та її структуру.

У першому розділі - "Проблема індивідуального іміджу" - подано аналіз природи іміджу з погляду на його соціальні та особистісно-психологічні аспекти. Аналізується сучасний стан іміджології, її проблеми та рівень їхньої розв'язання у вітчизняних та зарубіжних роботах останніх років.

Приділено увагу проблемі виникнення та функціонування іміджу в його соціально-психологічній інтерпретації. Імідж розглядається як результат образно-символьної маніфестації індивідуальної психосоціальної активності, яка є нормативно-ритуальною системою відтворення самої можливості співіснування. Іміджі, таким чином, відбивають необхідність соціально-символьної стереотипізації, стихійної орієнтації людей на соціальну поведінку.

Розглядається процес формування іміджевої поведінки з точки зору основних концепцій символічного інтеракціонізму. Спостерігається зв'язок між іміджевою поведінкою та феноменом "презентації себе" в драматургічній теорії Е. Гоффмана.

Формування індивідуального іміджу здебільшого залежить від якості та *інтенсивності особистісних психологічних комплексів*. Оскільки комплексация людської психіки є універсальною компонентою становлення соціального Его, імідж - це загальний компенсуючий механізм особистості, орієнтованої на діяльність, та являє собою фундаментальну морфему (формулюючий компонент) психосоціальної активності.

Підкреслюється особлива роль мімесису у формуванні індивідуального іміджу. Міметичні схильності людини зобов'язані своїм виникненням задоволенню від гри, імітації, виконання різних соціальних ролей та втілення зразків поведінки та реагування.

З історичної точки зору проаналізовано професійні вимоги до педагога у світі формування його індивідуального іміджу. Зазначені найважливіші риси особистості та поведінки педагога, що впливають на успіх виховного процесу.

Аналізуються функції іміджу, які пояснюють його широке використання в соціальних комунікаціях. У роботі визначено такі *функції іміджу*:

- функція психологічного захисту. Використання іміджу дає можливість приховати недоліки, позбутися екзистенціальної тривожності, оптимізувати свою поведінку з метою максимального впливу на інших;

- функція соціального тренінгу. Імідж дозволяє коректувати свою поведінку та адаптувати її до соціальних комунікацій, що пов'язано з неминучістю та бажаністю виконання ролей у конкретних соціальних групах;

- функція соціально-символьного впізнання (ідентифікації). Імідж завжди містить символіку готовності людини не тільки до комунікації, але й до обміну соціальними та духовно-моральними цінностями. Інакше кажучи, імідж немовби сигналізує: “Я свій”. Відсутність позначок такого впізнання викликає в інших реакцію відторгнення;

- ілюзорно-компенсаторна функція. За думкою Л. Фестінгера, один із законів психіки - постійно відтворюваний дисбаланс різних підсистем та блоків. Такий дисбаланс провокує негатиї, дистреси, і один із методів боротьби з ними - створення ілюзій.

Структура іміджу відбиває необхідність вищезгаданих функцій. Вона містить блоки “реклами” (що акцентує увагу на тих якостях, що згідно з уявленнями суб'єкта є еталоном бажаного враження); “змісту” (мікросміни іміджу як реакція на зміст комунікації); “жалою” (демонстрація своєї слабкості та незахищеності); “рефлекс-копії” (копіювання іміджу іншого); “аттітуду” (очікування певної поведінки партнера).

Елементарними частками іміджу є фіксовані символи в одязі, мовленні, манерах, організації простору тощо. Виділено ряд додаткових характеристик іміджів:

- імідж не буває ізольованим, він входить до своєрідного “пакета” іміджів, який дозволяє використовувати вищезгадані функції;

- класифікація та відбір реальних іміджів провадиться за такими критеріями: самовідчуття; відповідність груповим оцінкам, досяжність/ недосяжність особистої або групової мети;

- формування іміджу можливе лише за умови готовності до спілкування. Окремими процесами, що демонструють виникнення такої готовності, є ціннісні орієнтації, рівень тривожності, розвиток міметичних здібностей тощо;

- безпосередньою передумовою формування іміджу є не просто індивідуальний соціальний досвід, а й природжена орієнтація психіки на дію, копіювання взірців, прагнення до творчості й розуміння.

У другому розділі - “Імідж педагога” - розглядається роль індивідуального іміджу педагога під час реформування української освіти в сучасних соціально-економічних умовах.

Стосунки учня з іншими людьми - один з найважливіших факторів його особистісного розвитку, результат взаємодії людей, які беруть участь у різноманітних видах діяльності, яка спрямована на узгодження та об'єднання зусиль, щоб досягти спільної мети. Особлива роль тут належить іміджу вчителя. Іміджева поведінка вчителя суттєво впливає на створення атмосфери спільної праці, кооперації та взаєморозуміння.

Стиль іміджевої поведінки вчителя діти несвідомо копіюють, це стає своєрідною культурою учнів класу.

Запропоновано гіпотезу, що описує теоретичну модель виникнення та функціонування індивідуального іміджу. Стверджується, що імідж виконує функцію збереження, корекції та кодування соціальної поведінки в умовах певних групових норм, імперативів моралі, ритуалів та символів.

У третьому розділі - “Дослідження особистісних особливостей сучасного педагога” - наводиться опис комплексного емпіричного дослідження індивідуального іміджу педагога.

У результаті проведеного анкетування, стало відомо: педагоги не сумніваються, що над своїм іміджем необхідно працювати. 92% відповідаючих на запитання анкети повідомили, що піклуються про створення власного іміджу (майже 100% з них - жінки). При цьому, лише в 32% випадків він чи будується, чи коректується ними усвідомлено.

Крім того, стало відомо, що педагоги досить критично оцінюють результати своєї праці: 48,6% оцінюють свою роботу задовільно, бачать багато проблем, над якими треба працювати. При цьому основні труднощі бачать у собі, чи у недоліках свого іміджу. Понад третини опитаних педагогів (34,2%) випробовують труднощі у стосунках з учнями.

Інша сторона педагогічного процесу - батьки й учні у своїх відповідях виявили суттєво різні думки з приводу іміджу педагогів. Особливо різняться думка цих двох груп досліджуваних із приводу непривабливих властивостей сучасного педагога. Відрізняються і їхні побажання з приводу необхідної корекції іміджу вчителів. У цьому бачиться їхнє різне ставлення до процесу навчання. В учнів воно більше пронизано емоціями, а в батьків - орієнтовано на кінцевий результат. Єдність респонденти продемонстрували в тому, що в цілому не задоволені особистісними якостями більшості педагогів. На їхню думку, сучасним педагогам не дістає “простих людських” позитивних якостей.

Анкетування продемонструвало дуже високий ступінь впливу вчителя на життя дитини. Уже до третього року навчання в школі педагог випереджає значущість батьків.

Разом з тим, з початком підліткового віку (6-7 класи) ситуація різко міняється. Мабуть, у зв'язку з початком пубертатії, у психіці школярів відбувається різке якісне зрушення, що виявляється в суттєвій зміні ставлення до вчителя. Він втрачає свою чільну роль впливового іншого, і на що роль висувуються інші значимі для школярів суб'єкти міжособистісної взаємодії (друзі, подруги, однокласники, тренер тощо). При цьому учні у відповідях виявили свою емоційну вразливість і деяку дистанційність від учителя. Це явище може бути так само пояснено віковими особливостями. А батьки дітей підліткового віку послаблюють свою увагу до навчальних справ своєї

дитини. Вони стають більш байдужі до особистісного профілю педагога.

Оцінки старшокласників суттєво відрізняються від тих, що дають учні молодших класів і при цьому дуже схожі на оцінки батьків. Більш значимими для учнів старших класів стають ті ж якості, що і для батьків - освіченість, справедливість, тактовність і почуття гумору. Відповідно в більшому ступені неприйнятними стають такі риси, як несправедливість, здатність принижувати, небажання зрозуміти. Таким чином, у процесі дорослішання учні починають надавати більшого значення тим якостям педагога, що мають відношення: а) до їхньої професійної компетенції як джерела інформації, б) до їхніх морально-етичних якостей, зв'язаним з урахуванням зростаючого почуття власного достоїнства учня, в) з їхньою комунікативністю. Хоча, в цілому, учні, а особливо батьки, істотно знижують планку очікувань від учителя. Вони стають більш терплячими до його людських слабкостей.

Результати анкетування показали, що вимоги батьків до іміджевої поведінки вчителя далеко не завжди пов'язані з віком дитини. Їхні вимоги залежать від психолого-акмеологічних характеристик, і, насамперед, від віку і рівня їхньої освіти. При цьому вимоги до іміджевої поведінки будуються за принципом компліментарності: батьки хотіли б заповнити відсутність у них якихось особистісних чи професійних якостей наявністю їх у вчителя.

При формуванні іміджу педагога доводиться враховувати, що оцінювати його успішність будуть групи різнорідних суб'єктів, що висуває суперечливі вимоги. Щоб вирішити існуюче протиріччя імідж неодмінно повинен містити у собі такі особистісні особливості, як гнучкість, толерантність, самодостатність. Саме вони, з нашої точки зору, здатні компенсувати складність ситуації. Крім того, імідж повинен будуватися індивідуально, з погляду на локальні умови педагога - його конкретні характеристики, вік його учнів, соціальні характеристики контингенту учнів і батьків.

Для визначення оптимального набору особистісних властивостей, що сприяють успішному іміджеві, було проведено психодіагностичне дослідження.

Методика "Тест - опитувальник рівня суб'єктивного контролю" (О. Ф. Бажин, Е. А. Голинкіна, А. М. Еткінд) дала можливість проаналізувати почуття відповідальності, готовність до активності, локалізацію і рівень суб'єктивного контролю.

При порівнянні особистісної спрямованості вчителів двох шкіл: традиційної й інноваційної, виявилось, що особливих відмінностей у даній характеристиці не спостерігається. В обох школах вчителі мають зовнішній (екстернальний) контроль стосовно всіх сфер життя, що особливо проявляється у виробничих стосунках. Сам факт наявності чи відсутності інновацій у школі, привнесення в неї нових методів, програм не змінює особистості вчителя.

Дослідження самоставлення педагогів здійснювалося за допомогою методики “Тест-опитувальник самоставлення” (В.В. Столін, С.Р. Пантелеев). Досліджувані показали високий рівень по шкалі “самоприйняття”. У цілому педагогів влаштовує те, які вони є, вони надають собі можливість вибору самого себе. Крім того, вони готові поділитися власними цінностями і готові нести відповідальність за свої вчинки.

Значна кількість педагогів виявили рівень самозвинувачення понад 60,67%. На наш погляд, це свідчить про пережиті невдачі, можливо, неуспіх в житті і професійній сфері.

Надзвичайно значимим для досліджуваних виступило очікування позитивного ставлення інших, необхідність в емоційній і моральній підтримці.

Ці здобутки підтверджують раніше отриманий висновок про екстернальність контролю педагогів.

Дослідження показало, що вчителі здебільшого мають умовне самоприйняття, яке додає труднощів у взаємодії з реальністю і придбанням власного вибору. Ця обставина багато в чому визначає характер іміджевої поведінки педагогів. Людина, яка має умовне прийняття, поширює це на інших у вигляді умовного прийняття і людей, і реальності. Умовне прийняття іншої людини ускладнює стосунки з нею, вона вже не може бути щирою. А люди лише служать як засоби для підтвердження цінності свого “Я”.

Таким чином, застосування даної методики показало, що самоставлення педагогів залишає бажати кращого. У їхньому особистісному профілі виявляється ряд фундаментальних проблем. Зазначена обставина, на нашу думку, вимушено призводить до неефективної іміджевої поведінки. Оскільки фундаментальні риси останньої у більшості випадків є проекцією особистісного профілю.

У четвертому розділі “Дослідження впливу особистісних особливостей педагога на його індивідуальний імідж” наведені результати психодіагностики з використанням низки методик. Так, впровадження “Шкали оцінки потреби в досягненнях” продемонструвало наступні закономірності:

1) високий рівень мотивації досягнення (8-10 балів) стійко корелює з використанням включеного іміджу (72% досліджуваних). Тільки 4% педагогів не користуються іміджем, але виражають прагнення прибігати до іміджевої поведінки в професійній діяльності. У даній вибірці, що складається з респондентів зі значним рівнем соціальної відповідальності, особи з високим рівнем мотивації досягнення становлять більшість (62%);

2) середній рівень мотивації досягнення (5-7 балів) у більшості випадків відповідає використанню досліджуваними невключеного іміджу (65% вибірки). Однак при цьому виявлений цікавий взаємозв'язок: ефективність іміджевої поведінки серед

цієї категорії досліджуваних у цілому вище, ніж у осіб із високою мотивацією (65% проти 35);

3) низький рівень мотивації спостерігався в абсолютній меншості (12%). Для цієї категорії характерне прагнення обійтися без іміджевої поведінки, або використання невиключеного іміджу. Як правило, це представники того типу педагогів, які використовують у своїй діяльності компетентність та інтелект, прибігаючи до авторитетної ролі як такої.

Таким чином, дослідження показало, що педагоги характеризуються високим рівнем мотивації досягнення. При цьому, тип використовуваного іміджу прямо залежить від рівня мотивації досягнення. Високому рівню мотивації досягнення відповідає включений тип іміджу. Найбільш успішний імідж демонструють суб'єкти із середнім рівнем мотивації досягнення.

Методика М. Рокича, продемонструвала залежність ціннісних орієнтацій від типу використовуваного іміджу. У 70% педагогів, які використовують у поведінці включений імідж, наявний широкий спектр значимих цінностей. У них виявилися не тільки соціальні цінності, але і підвищений інтерес до цінностей суб'єктивних, морально-етичних пізнавальних і творчих. У досліджуваних, які використовують невиключений імідж, виявилася нечіткість ціннісних орієнтацій, що свідчить про відсутність прямого зв'язку ієрархії цінностей з таким типом поведінки.

У цілому, описані дослідження дозволили зробити наступні висновки:

- виникнення іміджевої поведінки значною мірою залежить від рівня потреб суб'єкта в досягненнях;
- характер іміджевої поведінки залежить від структури ціннісних орієнтацій суб'єкта;
- можливі значимі кореляції між імовірністю іміджевої поведінки, рівнем самооцінки і тривожністю;
- на характер іміджу і спосіб його поведінкової маніфестації впливають особистісні фактори і їхні співвідношення.

Велика кількість різнопланових кореляцій між особистісними факторами і характером іміджевої поведінки виявилася при психодіагностиці педагогів за допомогою тесту Кеттела (16 PF):

- конституційні фактори Кеттела в більшості випадків впливають як на характер іміджевої поведінки, так і на сам факт її виникнення;
- на виникнення іміджевої поведінки впливають значення наступних факторів: М, Q₁, С, G, А, Q₂, N;
- значну роль у процесі конструювання іміджу грає мімесіс;
- педагоги мають досить високий рівень усвідомленості іміджевої поведінки;
- вибір педагогом пристосувального іміджу чи іміджу, що атакує,

здебільшого пов'язаний із системою поглядів і переконань, ніж з рівнем потреби в копіюванні соціальних стереотипів;

- група особистісних факторів О, Q₃, Q₄, М, N, А і успішність іміджевої поведінки мають стійку кореляцію. Вони виступають своєрідним фундаментом іміджу. Дана структура факторних значень нами названа “профілем успішного іміджу”;

- ефективність іміджу в значній мірі обумовлена емоційно-вольовими особливостями особистості. Таким чином, навіть невиключений імідж зобов'язаний своєю ефективністю непростому копіюванню соціальних стереотипів, але обов'язково містить у собі елемент самозміни, зв'язаний з визначеним вольовим зусиллям;

- майже у 70% випадків стихійний вибір іміджу, що атакує, а не пристосувального, пов'язаний саме з комунікативними властивостями педагога і мало залежить від емоційно-вольових особливостей;

- при виборі іміджу, що атакує, педагог орієнтується, у першу чергу, на ситуацію спілкування, а не на визначені конституційні якості психіки. І навпаки, значення таких важливих для пристосувального іміджу факторів, як “упевненість - тривожність”, “рівень самоконтролю”, “емоційна стійкість” у випадку застосування іміджу, що атакує, можуть широко варіюватися;

- “профіль уникнення іміджу” має місце у випадках суб'єктивно проголошеної іміджевої поведінки й об'єктивно підтверджуваного її блокування. До нього входять фактори: М, О, Q₃. Ключовим фактором у даному випадку є “рівень самоконтролю”. Розвинута уява і тривожність створюють неприємні умови для здійснення іміджевої поведінки при низькому рівні самоконтролю;

- комунікативні і інтелектуальні особистісні властивості впливають на якість, характер і тип іміджу.

Таким чином, застосування тесту Кетгела виявилось дуже інформативним. Отримані результати дозволили нам описати “профіль успішного іміджу” і “профіль уникнення іміджу”. Виявилось, що фактори методики прямо корелюють з типом використовуваного іміджу.

Шкала самооцінки Ч. Спілберга продемонструвала наявність значимої кореляції між рівнем особистішої тривожності і поведінкою без іміджу:

- а) високий рівень особистішої тривожності заважає педагогу здійснювати усвідомлену іміджеву поведінку й у більшості випадків цілком блокує його;

- б) для включення усвідомленої іміджевої поведінки (включений імідж) і неусвідомленої іміджевої поведінки (невключений імідж) у більшості випадків характерний середній рівень тривожності, що, мабуть, свідчить про достатню психологічну напруженість, що виступає в даному випадку одним із мотивів використання іміджу в комунікації. Цей висновок також підтверджується тим

фактом, що низький рівень особистісної тривожності далеко не завжди супроводжується включенням іміджевої поведінки.

в) низький рівень тривожності не сприяє формуванню іміджевої поведінки навіть у тому випадку, якщо він корелює з вираженим рівнем самоконтролю (фактор Q3 відповідно до тесту Кеттелу). Це дозволяє зробити висновок, що стосовно до соціальних комунікацій, то низький рівень тривожності, як правило, пов'язаний з низьким рівнем соціальної мотивації. Ці спостереження були підтверджені при вивченні взаємних кореляцій між факторами “упевненість - тривожність”, Q₃ (самоконтроль) і Q₄ (напруженість) за методикою Кеттела, а також кореляцій з методом виміру потреби в досягненні (коефіцієнт кореляції > 0,4).

Таким чином, методика показала виражену залежність типу використовуваного іміджу від рівня тривожності. Середній рівень особистісної тривожності виступає мотивом вироблення іміджу.

Використання шкали Дж.Тейлора з додатковою шкалою неправди В. Норакидзе дозволило доповнити отримані результати. У педагогів, які використовують включений імідж і демонструють у відповідях низький рівень тривожності, більш ніж у половині випадків (55%) відзначена нещирість висловлень.

З іншого боку, педагоги, які уникають іміджевої поведінки та мають низький рівень тривожності, також часто демонструють нещирість (60%). Взаємозв'язок цих показників показує підвищену схильність обох груп респондентів приховувати інформацію.

Таким чином, відношення між наявністю іміджевої поведінки і рівнем тривожності здобуває нові риси: поведінка без іміджу може так само супроводжуватися відомою скритністю, як і використання включеного іміджу. У першому випадку нещирість респондентів, за нашими спостереженнями, пов'язана з високою конформністю, прагненням “бути як усі”, розчинитися в безособовій масі, щоб не привертати до себе спеціальної уваги (фактори G і Q₂ за Кеттелом). В другому випадку нещирість респондентів безпосередньо пов'язана із самим фактом іміджевої поведінки, оскільки низький рівень тривожності сприймається як природний атрибут упевненості в собі, а ця якість високо оцінюється всіма педагогами, які використовують включений імідж.

Отримані результати свідчать про те, що при низькому рівні тривожності респонденти схильні до свідомої чи несвідомої нещирості у відповідях, незалежно від того, чи використовують вони іміджеву поведінку і який тип. Однак, характер такої нещирості залежить від типу іміджу, що практикуються. Якщо суб'єкт не використовує елементів іміджевої поведінки, шкала неправди демонструє його скритність і небажання проявляти свою індивідуальність. Якщо ж імідж використовується, то саме він стає маскою, за якої педагог ховає щирі думки і спонукання.

У цілому, проведена психодіагностика дозволила зробити наступні висновки:

- імідж формується в першу чергу у педагогів з високою мотивацією досягнення;
- усвідомлене використання іміджу, як правило, має на увазі пріоритет соціальних, духовних, етичних і естетичних цінностей;
- низький рівень тривожності часто знижує мотивацію іміджевої поведінки;
- існують групи взаємних кореляцій особистісних факторів, що характерні для педагогів з ефективною іміджевою поведінкою (“профіль успішного іміджу”) і для педагогів, що уникають іміджевої поведінки (“профіль уникнення іміджу”).

У п'ятому розділі **“Індивідуальний імідж педагога”** нами досліджувалися рівні сформованості іміджу педагогів.

Співвідношення характеристик, що потрібні для успішної роботи педагога з досвідом його роботи, віком, оцінкою власного успіху і задоволеності працею, дозволило визначити наявність чотирьох рівнів сформованості професійного іміджу вчителя. 22,4 % опитаних учителів виявилися на першому рівні; 41,6 % - на другому; 27,2 % - на третьому, і, нарешті, четвертого, найвищого рівня досягають 8,8 % учителів.

Таким чином, у більшості педагогів (73%) рівень сформованості іміджу невисокий. Даний результат недивний у світлі повного ігнорування даного питання як у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів, так і на робочих місцях. Якщо врахувати фактори, що обумовлюють значимість іміджу, стає зрозуміло, наскільки незадовільну ситуацію ми маємо в сучасній школі. Педагогічний процес іде - школи працюють, діти вчать. Але залишається відкритим питання, якою ціною дається цей результат працівникам школи і який вплив на учнів роблять педагоги, які не володіють належним професійним іміджем. Ми думаємо, що у світлі гуманізації як школи, так і суспільства в цілому, ситуація повинна бути змінена, а для цього треба набагато більше уваги приділити питанням формування і корекції іміджу педагогів.

Вивчення стилів педагогічного керівництва показало, що педагоги, які дотримуються ліберального стилю керівництва, використовують мало елементів іміджевої поведінки. При цьому здебільшого в них спостерігається невключений імідж. Демократичний стиль керівництва, будучи оптимальним способом взаємодії з учнями, поєднується з найкращою ситуацією по іміджу - 27% “педагогів-демократів” практикують включений імідж. Нарешті, авторитарні педагоги приблизно в однаковій мірі використовують невключений імідж, чи обходяться без такого взагалі.

Отримані результати дозволяють припустити, що ліберальний і авторитарний стилі є вимушеними для педагогів. Їх використовують не по волі вибору, а вони складаються автоматично, як наслідок внутрішніх проблем і комплексів.

По суті, такі стилі виконують роль психологічного захисту, компенсуючи внутрішню особистісну незбалансованість. Майстерне використання іміджевих елементів поведінки припускає особистісну зрілість, здатність володіти собою і вибирати манеру поведінки, що найбільш прийнятна в конкретній ситуації. Якщо людина здатна на таке, то для неї буде прийнятним і демократичний стиль педагогічного керівництва, при якому можливо тримати дисципліну без підвищення голосу.

Аналіз соціального оточення показав, що індивідуальний імідж педагога будується здебільшого під його впливом. Імідж педагога залежить від стилю керівництва, що практикується в даній школі, від мікроклімату в колективі, від наявної корпоративної культури і групової системи цінностей. Існує ряд негативних тенденцій, на які педагоги реагують особливо болісно. Вони ж впливають на ефективність індивідуального іміджу педагога або паралізують іміджеву поведінку взагалі.

З погляду на існуючі в нашому реальному житті недосконалості, можна мріяти про благополучний мікроклімат у колективі і мудрих керівників. З іншого боку, можна здійснити ряд навчальних і психокорекційних психологічних заходів, що ставлять своєю метою вироблення ефективного іміджу, “працюючого” майже в будь-яких умовах.

Однак, труднощі підстерігають педагогів не тільки в зовнішньому середовищі, але й у самому собі. Вивчення цього питання показало наступне:

1) існує досить представницький клас психологічних труднощів у формуванні іміджевої поведінки вчителя, зв'язаних з вадами у сфері професійного самоконтролю, причому як на рівні контролю функціональних станів, так і на рівні контролю міри суб'єктного включення в діяльність;

2) можна виділити деякі групи подібного роду труднощів. Зіставлення виділених нами психологічних труднощів з даними, отриманими іншими дослідниками (Ф.Перлз, У.Шутц, Дж.Енрайт та ін.), дозволяє зазначити, що утруднення респондентів-вчителів правомірно кваліфікувати як бар'єри для формування особистісно прикрашеного професійного іміджу.

Як з'ясувалося у процесі дослідження, найбільші утруднення викликає адекватний розвиток концептуального інструментального рівня суб'єктивного професійного контролю.

Типологічні деформації іміджевої поведінки викликані злиттям особистісних особливостей з відповідними структурами функціональної побудови педагогічної діяльності в цілісні поведінкові комплекси. Відповідно до досліджень у педагогічній професії існують чотири таких типологічних комплекси: комунікатор, організатор, інтелігент (просвітитель) і предметник. Як показало наше дослідження, особливості кожного з них можуть згодом проявитися у структурі іміджу, що перетерпає зміни, аналогічні тому, що відбувається при акцентуаціях особистості.

У тому чи іншому ступені типові деформації індивідуального іміджу, за нашими даними, спостерігається в 36%.

Ці деформації індивідуального іміджу педагога ми в наших дослідженнях знайшли цілком типовими й у більшості випадків потребуючими корекції, оскільки вони так чи інакше знижували ефективність педагогічного впливу вчителя.

Ядром усіх типів комунікативних деформацій іміджевої поведінки вчителя в педагогічному спілкуванні, як показує наше дослідження, є афективні порушення системи диспозиційної регуляції процесів комунікативної взаємодії. Афективний параліч системи диспозиційної регуляції деформує комунікативні установки вчителя. Це приводить до порушення норм спілкування. А поведінка вчителів наближається за своїм характером до адитивної.

У шостому розділі “Створення та корекція індивідуального іміджу” описана розроблена нами корекційна програма у зв’язку з тим, що часто структура іміджу педагога залишає бажати кращого. Вона містила в собі 4 етапи:

1. Програма розвитку системи суб’єктивного контролю професійної діяльності.
2. Програма формування індивідуального іміджу.
3. Програма корекції індивідуального іміджу.
4. Програма самопрезентації.

Комплексна програма розвитку системи суб’єктивного контролю професійної діяльності додана у зв’язку з тим, що він відіграє важливу роль при формуванні іміджу. На першому етапі проводилася індивідуально-психологічна діагностика, метою якої було виявлення індивідуальних особливостей внутрішнього професійного контролю і позначення кола проблем наступної корекції. На другому етапі реалізації програми слухачам пропонувалася система спеціальних тренінгових занять, за допомогою яких можна розвивати уміння реалізовувати різні форми самоконтролю при конструюванні індивідуального іміджу. У зміст третього, завершального етапу цієї програми ми включили розробку індивідуальної, корекційної програми для наступної самостійної роботи.

ВИСНОВКИ:

1. Іміджі, являючи собою своєрідну, закріплену в образах, символах і нормах програму соціальної поведінки людей і їхніх об'єднань, виникли разом з найпершими феноменами групової поведінки людини.

2. Імідж містить у собі норми гуртожитку, що закріпилися і в індивідуальній психіці, й у груповій свідомості, а тому має особливе значення в педагогічній діяльності, будучи зразком для копіювання поведінкових стереотипів і особистісних особливостей учнями. В основі їхнього функціонування лежить здатність людини до копіювання еталонних зразків поведінки, що гарантує відтворення орієнтації вихованців на символи і змісти іміджу педагога.

3. Індивідуальний імідж педагога є проєкцією його особистості, що функціонує в процесі соціальних комунікацій, де в зашифрованому вигляді відбиті основні психічні процеси (рівень тривожності, рефлексорного копіювання, емоції тощо, причому такий шифр виявляє себе у вигляді символів на рівні елементарних зовнішніх проявів: постава, мова, міміка, інтонації, тембр голосу тощо). Таким чином, рівень ефективності індивідуального іміджу педагога впливає на успішність педагогічної діяльності і несе на собі відбиток змісту особистості вихователя.

4. Існують закономірні впливи визначених сукупностей особистісних психологічних і професійних особливостей на механізм формування іміджу педагога і його функціонування.

5. В іміджах педагогів перетинаються кілька видів символів ("Я-символи", "Ми-символи", макросимволи), причому в них виражені практично ортогональні початки: логіка керування і очікування вихованців.

6. Вплив соціального оточення на існування індивідуальних іміджів очевидний.

7. Конкретні процеси функціонування іміджів у колективі учнів опосередковані специфікою регламентації і причетності, видом лідерства в ній, ситуацією, а також активністю педагога, що може блокувати прагнення до використання іміджу.

8. Уявна система конкретних параметрів, які можна оцінити за допомогою специфічних і звичайних психологічних і соціально-психологічних методів. Ці параметри дозволяють оцінити якість іміджу педагога.

9. Індивідуальний імідж має велику кількість ступенів волі.

10. Такий імідж має границі пластичності, обумовлені законами групової поведінки, оскільки група відкидає невдалі іміджі чи людей, які намагаються обійтися без них.

11. Можна розробити послідовну систему практичних рекомендацій конструювання індивідуального іміджу педагога з мінімальним ризиком.

12. У таку систему послідовних рекомендацій неодмінно повинні входити: збір попередньої інформації, пілотажна зустріч, заповнення щоденника іміджу, вибір типу індивідуального іміджу й апробація його.

13. Критеріями ефективності індивідуального іміджу є самовідчуття, виникнення групової симпатії, досягнення заздалегідь поставлених педагогічних цілей.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДБИТО У ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Кононенко А.О. Природа індивідуального іміджу та його роль в соціальних комунікаціях // Наука і освіта. Наук.-прак. журнал Півден. наук, центру АПН України. - 2001. - № 1 - С. 61-64.

2. Кононенко А.О. Соціально-психологічні особливості функціонування іміджу в малій групі // Наука і освіта. Наук.-прак. журнал Півден. наук, центру АПН України. - 2001. - № 2-3 - С. 58-60.

3. Кононенко А.О. Дослідження оцінки компонентів індивідуального іміджу педагога учнями та батьками. // Наук. Вісн. Півд.-укр. держ. Ун-ту. - 2001.- №3- 4 - С.100-106.

4. Кононенко А.О. Дослідження впливу особистісних психологічних особливостей на формування та функціонування індивідуального іміджу педагога. // Наук. Вісн. Півд.-укр. держ. Ун-ту - 2001. - №5 - С. 65-71.

5. Кононенко А.О. Дослідження соціально-психологічних меж ефективності індивідуальних іміджів. // Наук. Вісн. Півд.-укр. держ. Ун-ту - 2002. - №3 - С.88-93.

6. Кононенко А.О. Механізм формування та функціонування іміджу педагога // Психологія у сучасному вимірі: теорія та практика: Матеріали IV Харк. міжнародн. психолог, читань, Харків, 18-19 квітня 2002 р.

АНОТАЦІЯ

Кононенко А. О. “Психологічні складові індивідуального іміджу сучасного педагога” - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія. - Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова, 2002.

Дисертація присвячена дослідженню індивідуального іміджу педагога, вивченню впливу на формування індивідуального іміджу особистісних психологічних особливостей, самосвідомості, рівня суб'єктивного контролю, впливу індивідуального педагогічного стилю та ситуацій керування на структуру та функції індивідуального іміджу педагога .

У дослідженні обґрунтовується оригінальна гіпотеза стосовно механізму

виникнення іміджевої поведінки та характеру її функціонування у соціальних комунікаціях. Показана обумовленість типу індивідуального іміджу рівнем мотивації досягнення соціального успіху та прагненням особистості до психологічної захищеності. Розроблено оригінальну методику вимірювання рівня ефективності індивідуального іміджу, що дало можливість сформулювати найважливіші вимоги до психосоціальної технології конструювання професійного іміджу педагога.

Ключові слова: імідж, іміджева поведінка, самопрезентація, педагогічна діяльність, педагогічний вплив, професійні вимоги, стереотипи соціальної поведінки, символна комунікація.

АНОТАЦІЯ

Кононенко А. А. “Психологические составляющие индивидуального имиджа современного педагога” - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. - Одесский национальный университет им. И.И.Мечникова, 2002.

Диссертация посвящена исследованию проблем индивидуального имиджа педагога, изучению влияния на формирование индивидуального имиджа личностных психологических особенностей, самосознания, уровня субъективного контроля, влияния индивидуального педагогического стиля и ситуаций управления на структуру и функции индивидуального имиджа руководителя-педагога.

Актуальность выбранной темы диссертации обусловлена, во-первых, недостаточной теоретической разработкой данной проблемы, касающейся природы имиджевого поведения, его возникновения, законов функционирования, взаимосвязи с другими социально-психологическими аспектами личности, и, во-вторых, большой востребованностью ее во многих сферах жизнедеятельности человека: политике, экономике, рекламе, а также и в педагогической практике.

Процесс реформирования образования предполагает усиление внимания к развитию индивидуальности не только ученика, но и педагога и, в особенности, поощрение его творческих способностей.

Таким образом, объектом исследования в данной работе являются социально-психологические аспекты личности педагога в процессе профессиональной деятельности. Предметом исследования является взаимосвязь между личностными особенностями педагога и его индивидуальным имиджем в свете современных профессиональных требований к педагогической деятельности.

В работе исследуется современное состояние имиджологии, представляются типологии индивидуального имиджа, отмечается коммуникативная его составляющая.

Анализируются особенности индивидуального имиджа педагога, его роль в педагогическом процессе. Проводится исторический обзор профессиональных требований к педагогу, его позитивного имиджа, которые следует рассматривать как продукт социально-исторических условий. Причем, на современном этапе развития нашей страны на первый план должно выступать формирование имиджа как средства реализации гуманистической концепции образования.

В исследовании обосновывается оригинальная гипотеза, описывающая тип имиджевого поведения и характер его функционирования в социальных коммуникациях, которые также обусловлены личностными психологическими особенностями индивида. В основе разрабатываемой модели возникновения и функционирования имиджа педагога лежит положение о том, что имиджи формируются под влиянием социальных воздействий и выражают социальный алгоритм воспроизводства духовной жизни общества. В целом, в результате проведенного исследования выдвинутая гипотеза нашла свое подтверждение:

а) имиджевое поведение педагога непосредственно связано со стремлением к профессиональному успеху;

б) мотивация к конструированию имиджа возникает на определенном уровне тревожности в результате естественного стремления к психологической защищенности.

Доказана обусловленность типа индивидуального имиджа уровнем мотивации достижения социального и профессионального успеха, а также стремлением личности к психологической защите. Разработана оригинальная методика измерения уровня эффективности индивидуального имиджа педагога, что дало возможность сформулировать важнейшие требования к психосоциальной технологии конструирования профессионального имиджа педагога.

Исходя из наших исследований, можно сделать вывод, что использование профессионального имиджа в педагогике оказывает значительное влияние на оптимизацию педагогического процесса и повышение эффективности педагогических влияний.

Ключевые слова: имидж, имиджевое поведение, самопрезентация, педагогическая деятельность, педагогическое влияние, профессиональные требования, стереотипы социального поведения, символическая коммуникация.

ANNOTATION

Kononenko A. A. The Psychological components of the individual image of modern teacher. - Manuscript.

Dissertation for candidate degree in Psychological Science. Speciality 19.00.07 - pedagogic and age psychology. -1.1 Mechnikov Odessa National University, 2002.

The thesis is dedicated to the investigations of teacher's individual images forming and functioning, influence of personal psychological characteristics, self- consciousness, level of subjective control, influence of individual pedagogic style and pedagogic management situations on structure and functions of teacher's image.

The author grounds original hypothesis on arising of image behaviour and character of its functioning in social communications. The investigation discovers individual image type determination by level of motivation for achievement of social and professional success and aspiration for psychological protection. The author develops original methods for measuring of image behaviour effectiveness and presents psychosocial technology of individual pedagogic image construction.

Key words: image, image behaviour, self presentation, pedagogic activity, pedagogic influence and authority, professional demands, social success, stereotypes of social behaviour, symbolical communication.

**Підписано до друку 24.01.2003.
Обсяг 0,8 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 32.**

**Надруковано у друкарні видавництва "Астропринт"
(Свідоцтво ДК № 132 від 28.07.2000 р.) м. Одеса, вул.
Преображенська, 24, к.13. Тел./факс: (0482) 26-96-82,
26-98-82, 37-14-25. www.astropprint.odessa.ua**